

Žemaičių bajorai žemės teisme XVI a. pabaigoje (trumpa buvusių ir esamų Žemaitijos žemės teismų knygų apžvalga)

DARIUS VILIMAS

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: dariusvilimas@hotmail.com

LDK paviėtų žemės teismų knygos yra menkai iširtos. Tyrimo tikslas ir uždaviniai – išnagrinėti XX a. pradžioje aprašytų ir dabar išlikusių Žemaitijos žemės teismų knygų santykį; taip pat iširti kai kurių LDK paviėtų žemės teismų knygų sandarą ir nustatyti jų notarinių ir procesinių dalių santykį. Straipsnyje nagrinėjamas rankraštinių Žemaitijos žemės teismų knygų pobūdis, formuluojama sisteminė jų tyrimo galimybė.

Raktažodžiai: LDK žemės teismų knygos sandara, Žemaitijos žemės teismų rankraštinės knygos, Ivanas Sprogis, Antrasis LDK Statutas, LDK bajorija

ISTORINIS ĮVYKIŲ KONTEKSTAS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paviėtų žemės teismų įkūrimas buvo gana ilgas ir sudėtingas, prasidėjęs dar XVI a. 4-ajame dešimtmetyje, kai Pirmajame Lietuvos Statute 1529 m. bajorijai buvo numatyta galimybė dalyvauti regioninių didžiojo kunigaikščio vietininkų teismų darbe. Nuo to amžiaus 5-ojo dešimtmečio pradžios kai kuriuose valstybės administraciniuose centruose veikė Statute numatyti vadinamieji „žemės teismai“, iš valdovo vietininkų teismo pamažu tapę parinktųjų teisėjų teismu. Pradėtos reguliariai vesti tų teismų knygos rodo, kad iš esmės senasis vadinamasis *žemės* teismas (iki Antrojo Lietuvos Statuto priėmimo) buvo pilies teismo sinonimas, o pats teismo pavadinimas tada dar nebuvo nusistovėjęs. Tačiau bajorija tuo jau nesitenkino. Jie turėjo sektiną Lenkijos bajorų teismų pavyzdį – ten jau senokai veikė nepriklausomas žemės teismas. Dar daugiau – tokie teismai XVI a. pirmojoje pusėje buvo įkurti formaliai LDK priklausančioje Palenkės vaivadijoje, kurioje veikė lenkų teisė ir skirtingi nei likusioje LDK teritorijoje teismai. Brendo esminė teismo sistemos reforma, sutapusi su kitomis to meto valstybinėmis reformomis.

Antrojoje XVI a. pusėje Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė įžengė į reformų epochą. Pradėtos valakų reformos tikslas buvo padidinti žemėvaldos našumą ir pajamingumą. Kiek vėliau reikėjo reformuoti ir valstybės administraciją, teismą bei savivaldos struktūrą. Tikroji žemės teismo istorija prasideda nuo 1564 m. Bielsko privilegijos, kuri teismo atžvilgiu sulygino visos bajorijos luomo atstovus ir leido pradėti teismo reformą. Po pusantrų metų priimtas ir įsigaliojęs Antrasis Lietuvos Statutas (LS) jau patvirtino pakitusią teismų sandarą, be didesnių korekcijų egzistavusią du šimtmečius.

Ką iš teismų reformos laimėjo paprasti bajorai? Kiekviename pavieto ar žemės centre įsteigti bajoriškieji žemės ir pakamario teismai. Dar buvo ir pilies teismai, tačiau jie liko valdovo administracijos žinioje ir nuo žemės teismo skyrėsi tuo, kad pilies teismo pareigūnai būdavo skiriami vaivados, o jam paliktos spręsti tik kriminalinės bylos. Teismas priartėjo prie kiekvieno, net paprasto bajoro, kuris žinojo, kad formaliai jis galės teistis net ir su didiku. Kiekvienas juridinis bajoro veiksmas ar finansinė operacija galėjo būti santykinai greitai užfiksuotas pilies (jie dirbo kas mėnesį po dvi savaites) arba žemės teisme. Kadangi renkamas žemės teismas pagal prestižą buvo aukščiau už skiriamų pareigūnų pilies teismą, labai dažnai iš pilies teismo knygų į žemės būdavo peraktuojami įvairūs notariniai įrašai arba vaznių pareiškimai, nes žemės teismas dirbo tik tris sesijas per metus. Kiekviename teisme buvo teismo pareigūnų skrynioje saugomos teismo knygos, kuriose buvo galima įrašyti savo dokumentus nesibaiminant, kad vieno ar kito juridinio akto originalas gali sudegti gaisre – įrašai iš teismo knygų turėjo tokią pačią galią kaip ir jų originalai. Tai-gi teismų reforma ir jų kompetencijos atskyrimas – žemės teismui liko civilinės, pilies teismui – kriminalinės bylos, o pakamario – valdų ribų ginčai – įvedė daug daugiau tvarkos į teisės dalykus. Bajoras žinojo, kada ir kur dirbs vienas ar kitas pavieto teismas. Jis galėjo tikėtis ne tik greitesnio teisingumo įvykdymo ar saugesnio sau vertingų dokumentų kopijų peraktavimo. Palengva keitėsi ir paties bajoro mąstysena – šalia pavietų seimelių žemės teismai tapo pagrindine vieta, kur viešojoje erdvėje būdavo sprendžiami bajorų tarpusavio ginčai, tvirtinamos jų atliktos finansinės operacijos ar kiti jiems svarbūs dalykai. Net tokie mums keistai atrodantys dalykai, kaip paprastas išplūdimas susitikus gatvėje, nenoras atiduoti jau pažadėtą dukrą už vyro ar smulkus chuliganizmas, būdavo skrupulingai fiksuojami. Lygiai taip pat skrupulingai būdavo fiksuojama ne tik teismo ginčo eiga, bet ir susitaikymas arba teismo nuosprendis. LDK bajorai žemės teismuose įgyvendino savo seną svajonę – teismo nepriklausomybės nuo didžiojo kunigaikščio ir didikų vietininkų principą. Kartu tokių teismų įkūrimas ir darbas buvo labai vertinga teisinės kultūros lavinimosi mokykla. Žemės teismo knygos – neįkainojamos vertės bajorų gyvenimo teisminės briaunos atspindys. Jos mums yra dvigubai vertingesnės dar ir todėl, kad, be juridinių-procesinių dalykų, jose fiksuojama ir daugybė notarinių ar šiaip gyvenimiškos kasdienybės faktų.

TYRIMO SCHEMA

Tiriant pavietų žemės teismų knygų turinį, naudotasi jau taikyta ir kiek išskleista tyrimo schema. Visi tirtų žemės teismo knygų įrašai padalyti į du didelius blokus – tai notariniai ir juridiniai-procesiniai įrašai. Kadangi dažnai sunku nubrėžti ribą tarp notarinių ir juridinių-procesinių įrašų, stengtasi pabrėžti skirtumą tarp tų dokumentų, kurie buvo aktuoti teismo knygos be jokių tarpininkų, ir tarp tų, kurie įrašyti per pavieto teismo pareigūnus. Tai-gi pirmuoju atveju kalbama apie *grynąjį notariatą*, kuriame žemės teismas funkcionuoja ne kaip teismo, o kaip notarinė įstaiga. Kiti atvejai yra panašūs, tačiau jau su teismo tarpininkais, todėl jie priskiriami antrajam įrašų tipui. Pavyzdžiui, tiesioginis įvedimas į parduotą ar įkeistą ir pan. valdą įrašant tai be tarpininkų bus notarinis įrašas, o tas pats veiksmas, fiksuotas vaznio ir su juo buvusių bajorų liudininkų, jau priklausys antrajai įrašų grupei. Lygiai taip pat pavieto vazniai, įgalioti aktuoti kokį notarinį savo *bičiulių* įrašą, priklausys pirmajam dokumentų blokui, o visais kitais atvejais – jau antrajam.

Notarinių įrašų blokui priklausys visi turto ir valdų pirkimo ir pardavimo, arendos ir įkeitimo, dovanojimo, mainų, dalybų aktai, visi skolraščiai ir testamentai, kilnojamojo

ir nekilnojamojo turto inventoriai ir sąrašai, taip pat susitaikymai, leidimo ir kvitavimo raštai ir dar daug kitokių smulkesnių ir retesnių notarinių įrašų, pavyzdžiui, pranešimai apie kraičio ar vainiko sumokėjimą ar kilusius gaisrus. O juridiniai-procesiniai aktai yra visi įrašai, kurie sudaryti arba teismo pareigūnų, arba bajorams kreipiantis į žemės teismą jau ne kaip į notarinę, o į teismo įstaigą. Šie aktai dalijami į tris dideles grupes. Visų pirma tai teismo nutartys ar jų nukėlimas, jų perdavimas kitiems teismams. Visų antra tai vaznių (teismo vykdytojų) pareiškimai apie teismo nuosprendžių įvykdymą ar neįvykdymą, įvairių teismo šaukimų teikimą ar neįteikimą, vaznių dalyvavimas įvertinant skundėjų nuostolius ir žaizdas, bajorų šaukimai į teismą. Trečioji grupė – tai bylos pusių atvykimo ar neatvykimo paliudijimas, įgaliojimai atstovauti kitiems ar paimti pinigus ir pan.

Žinoma, labai griežtai atriboti visų įrašų neįmanoma, todėl abiejuose aktų blokuose neišvengiamai atsiranda kitų atskirų įrašų grupelė, kur fiksuoti pavieniai įrašai. Taip pat reikia pabrėžti, kad dėl fragmentiško išlikusių šaltinių pobūdžio negalima kalbėti apie visą pavietų žemės teismų darbo panoramą. Siūloma žemės teismo knygų tyrimo schema taip pat nėra baigtinė, ateityje ji gali būti tobulinama ar išplėsta.

Istoriografija ir tyrimo objektas. LDK pavietų žemės teismo knygų turinys nėra daug tyrinėtas. XX a. pradžioje keliasdešimt Žemaitijos žemės teismo knygų, saugomų Vilniaus centriniam senųjų aktų archyve, aprašė I. Sprogis ir jo pagalbininkai [86, d. I–V]. Neseniai bandyta aprašyti ir Žemaičių žemės teismų knygų turinį iki Trečiojo Statuto priėmimo [79, 359–361]. Labai panašią tyrimo schemą naudoja ukrainiečių istorikė Natalija Starčenko, tyrinėjanti Voluinės pilies teismų darbą XVI a. pabaigoje [90–91] (1), panašų tyrimą Baltarusijoje atliko A. Radamanas [89]. Lietuvoje ankstyvuosius „žemės“ teismus tyrinėjo E. Gorodeckas [75]. Žemaičių bajorijos šeiminius ryšius XVI a. pabaigoje nagrinėjo R. Trimonienė [77]. Geografiškai ir chronologiškai N. Starčenkos tyrimui artimą temą kitu raskursu aptarė V. Poliščiuokas [87–88]. Iš Lietuvos istorikų, tyrusių Žemaitijos realijas, būtina paminėti E. Saviščevą [76] ir J. Drungilą [74].

Po 1564–1566 m. teismo sistemos reformos Žemaitija turėjo vieną pavieto teismą visai seniūnijai, kuris iš pradžių neturėjo pastovios darbo vietos, o maždaug nuo XVI a. 8-ojo dešimtmečio pradėjo dirbti Raseiniuose, kurie ir tapo administraciniu Žemaitijos centru. Žemaitija apėmė apie 21 000 km², o žinant, kad jos bajorija sudarė beveik dešimtadalį visų gyventojų, nereikia stebėtis, kad dar to paties amžiaus pabaigoje Žemaičių teismų knygos išaugo iki didžiulių foliantų.

Tyrimui pasirinkta keliasdešimt ankstyvųjų (iki XVI a. pabaigos) rankraštinių Žemaitijos žemės teismo knygų, saugomų Lietuvos Respublikos bibliotekose ir archyvuose. Seniausios Žemaitijos žemės teismo knygos sudaro didžiulį archyvinį masyvą, kuriame yra keliasdešimt įvairaus dydžio žemės teismo knygų.

Pirmosios Žemaitijos žemės teismo knygos ir jų turinys (iki 1600 m.) buvo aprašytas jau minėtame Vilniuje leistame *Vilniaus centrinio Senųjų aktų knygų archyvo dokumentų apraše*; penkiose pirmosiose jo dalyse buvo aprašyta 41 tada archyve buvusi žemės teismo knyga.

XX a. istoriniai kataklizmai nepasigailėjo carinio Vilniaus Senųjų aktų archyvo. Jame saugomos knygos nuo Pirmojo pasaulinio karo pradėjo savo nesibaigiančias keliones, kurios tęsėsi maždaug pusšimtį metų. Iš pradžių didesnė pavietų teismų knygų dalis 1915 m.

(1) Ši istorikė pranešimą ta tema perskaitė XX Lenkijos MA Lituantinės komisijos konferencijoje 2011 09 28 – „O efektywności funkcjonowania sądownictwa grodzkiego na Wołyniu w końcu XVI wieku (do pytania o kulturze prawnej szlachty wołyńskiej)“ (spaudoje, bus publikuotas 2013 m. pabaigoje).

buvo evakuota į Rusijos gilumą. Po 1917 m. didesnė jų dalis (tačiau ne visos) sugrįžo į nepriklausomą Lietuvą, Kauną bei Vilnių, tada buvusį Lenkijos valdžioje.

Po 1939 m. archyvinių knygų klajonės tęsėsi. Dalis jų buvo išvežta į Minską; Antrojo pasaulinio karo metais, padedant kun. J. Stakauskui, sugrįžo į Vilnių. Iš ten jos 6-ajame to amžiaus dešimtmetyje vėl buvo išvežtos į Baltarusiją, didesnė dalis – į Minską, kita dalis – į Gardiną, pagaliau 7-ajame to amžiaus dešimtmetyje visos suvežtos į Minską. Klajojo ir į Lietuvą prieškarui patekusios pavietų teismų knygos. Kaune jos pateko į Vytauto Didžiojo universiteto biblioteką, iš ten apie 1950 m., likviduojant VDU, buvo pervežtos į Vilniaus universitetą ir atsidūrė jo bibliotekos Rankraščių skyriaus fonde Nr. 7. Beveik visos darbe nagrinėjamos seniausios Žemaitijos žemės teismo knygos yra minėtame VU bibliotekos rankraščių skyriaus fonde, dar dvi išliko LVIA fonduose.

Atrodo, kad nepamainomu pagalbininku šiame tyrime turėtų būti didelės Žemaičių žemės teismo knygos, kurių nemažai išliko nuo 1575 metų. Juolab kad tyrimą turėtų supaprastinti ir jau egzistuojantys seniausiųjų (iki XVI a. pabaigos) Žemaičių žemės teismo knygų aprašai. Deja, šis išpūdis yra apgaulingas. Mat prieš daugiau nei šimtmetį Vilniaus archyvaro Ivano Sprogio parengti aprašai jau nėra tikslūs. Visų pirma ne visur sutampa tada aprašytų ir dabar išlikusių knygų apimtys. Visų antra, o tai svarbiausia, praeito amžiaus archyvarus gluminusios Žemaičių žemės teismo knygos tarpukariu buvo perrištos ir padalytos į dvi knygų serijas – *A seriją* (žemės teismo knygos) ir *B seriją* (žemės teismo bylos). Taigi kai kurios iš I. Sprogio aprašytų knygų jau neegzistuoja, nes yra perrištos iš naujo – jos perskirtos, sujungtos ir pan. Tokios jos išliko Vilniaus universiteto Rankraščių skyriaus fonde Nr. 7 (2). Beje, iš šio aprašo aiškėja, kad XVII a. pradžioje buvo daugiau bylų nei aktų knygų.

Kodėl taip atsitiko? Į šį klausimą padeda atsakyti išlikusių Žemaitijos knygų peržiūra. Pirmose Žemaitijos žemės teismo knygose yra beveik vien notariniai įrašai. Tik vėlesnėse, jau XVI a. 9-ojo dešimtmečio, knygose atsiranda ir juridinių-procesinių įrašų. Todėl XX a. 4-ojo dešimtmečio archyvarai ir „sutvarkė“ tas knygas – ne tik perrišo jas padieniui, lyg nebūtų supratę, kad teismo sesiją gali sudaryti keletas vėlesnių sąsiuvinii, kuriuos vedė atskiri paraštininkiai (3), bet ir išskaidė teismo knygas pagal įrašų rūšį (4), tokiu būdu sukurdami *žemės teismo aktų (A)* ir *žemės teismo bylų (B)* serijas. Kai kur, pavyzdžiui, buvusioje 1582 m. Žemaitijos žemės teismo knygoje Nr. 14579, tai pavyko lengvai padaryti perskiriant notarinę knygos dalį nuo juridinės-procesinės jos pabaigos: 118 pirmų įrašų tapo Žemaitijos žemės teismo aktų knyga Nr. 3 (*VUBRS*, f. 7, Nr. 300), o tolesni 54 teismo sprendimai pradeda Žemaitijos žemės bylų seriją (*VUBRS*, f. 7, Nr. 362). Dabartinėje šio teismo knygų klasifikacijoje tai yra Žemaitijos trečioji ir ketvirtoji žemės teismo knygos [3–4]. Tačiau vėlesnėms žemės teismo knygoms pasisėkė mažiau – notariniai ir juridiniai-procesiniai įrašai jose sumaišyti, todėl tokių „grynų“ vieno ar kito tipo knygų suformuoti nepavyko. Tokia revizija niekais pavertė ir XX a. pradžios Vilniaus archyvarų pastangas aprašyti knygas – tada *VCA* knygų aprašo serijoje suregistruotas Žemaitijos žemės teismo

(2) *VUBRS*, f. 7, *A serija* – Nr. 297–351 ir *B serija* – Nr. 362–494, toliau vėl eina aktų knygos. Tų serijų išskyrimas yra atskiro stambaus tyrimo objektas.

(3) Taip buvo „sutvarkyta“ pirmoji Žemaitijos žemės teismo knyga, apie tai žr. [82, 246–247, nuor. 34]. Beje, taip padieniui „sutvarkytos“ ir kai kurios kitos žemės teismo knygos, pvz., Upytės žemės teismo knyga Nr. 3 (1584–1586) [83].

(4) Apie tai yra rašiusi E. Eitmaitytė [72, 27–30].

1 lentelė. I. Sprogio aprašytos Žemaitijos žemės teismo knygos (*Описи документов Виленского Центрального архива древних актовых книг* (toliau – Описи ВЦА), вып. I–V, Вильна, 1901–1907)

Eil. Nr.	Knyga	Metai	Lapų sk.	Irašų sk.	Palyginti su VUBRS, f. 7
1/14575	Žemaitijos I	1575	850	403	Sutampa su f. 7, Nr. 298
2/14576	Žemaitijos II	1578	663	343	Beveik sutampa su f. 7, Nr. 299
3/14577	Žemaitijos III	1578–1579	451	286	Dingusi
4/14578	Žemaitijos IV	1581	464	263	Dingusi
5/14579	Žemaitijos V	1582	324	172	Padalyta į dvi knygas, f. 7 Nr. 300 ir 362
6/14580	Žemaitijos VI	1583	390	302	
7/14581	Žemaitijos VII	1584	501	390	Padalyta į f. 7 Nr. 301 ir be Nr. (dalis Žemaičių VII ŽTK)
8/14582	Žemaitijos VIII	1584–1599	808	463	Padalyta pamečiui
9/14583	Žemaitijos IX	1585	541	336	Padalyta
10/14584	Žemaitijos X	1585	199	124	Padalyta?
11/14585	Žemaitijos 11-oji	1586	378	227	Sutampa su LVIA, SA, Gorb. Nr. 14585
12/14586	Žemaitijos 12-oji	1586	361	257	Sutampa su LVIA, SA, Gorb. Nr. 14586
13/14587	Žemaitijos 13-oji	1588	280	205	
14/14588	Žemaitijos 14-oji	1588	350	279	
15/14589	Žemaitijos 15-oji	1588–1590	500	519	Padalyta pamečiui. Dalis priklauso ŽŽB-3
16/14590	Žemaitijos 16-oji	1590	179	234	
17/14591	Žemaitijos 17-oji	1590	1010	795	
18/14592	Žemaitijos 18-oji	1591	714	402	Sutampa su f. 7, Nr. 308
19/14593	Žemaitijos 19-oji	1592	387	228	Sutampa su f. 7, Nr. 309
20/14594	Žemaitijos 20-oji	1592	449	247	Sutampa su f. 7, Nr. 310?
21/14595	Žemaitijos 21-oji	1592	430	251	
22/14596	Žemaitijos 22-oji	1593	382	214	Sutampa su f. 7, Nr. 311
23/14597	Žemaitijos 23-oji	1593	643	353	Sutampa su f. 7, Nr. 312?
24/14598	Žemaitijos 24-oji	1594	245	140	
25/14599	Žemaitijos 25-oji	1595	828	403	
26/14600	Žemaitijos 26-oji	1595	611	334	Sutampa su f. 7, Nr. 313
27/14601	Žemaitijos 27-oji	1595	862	420	Sutampa su f. 7, Nr. 314
28/14603	Žemaitijos 29-oji	1596	744	381	Sutampa su f. 7, Nr. 316
29/14604	Žemaitijos 30-oji	1596	394	208	Neaišku, gal f. 7, Nr. 380?
30/14605	Žemaitijos 31-oji	1596	460	268	Sutampa su f. 7, Nr. 317
31/14606	Žemaitijos 32-oji	1597	448	232	Sutampa su f. 7, Nr. 318
32/14607	Žemaitijos 33-oji	1597	602	278	Sutampa su f. 7, Nr. 319
33/14608	Žemaitijos 34-oji	1597	467	224	Sutampa su f. 7, Nr. 320?
34/14609	Žemaitijos 35-oji	1598	284	148	Sutampa su f. 7, Nr. 321
35/14610	Žemaitijos 36-oji	1598	443	213	
36/14611	Žemaitijos 37-oji	1598	1025	517	Padalyta?
37/14612	Žemaitijos 38-oji	1599	831	401	Gal f. 7, Nr. 389–393?
38/14613	Žemaitijos 39-oji	1599	1039	517	Sutampa su f. 7, Nr. 324?
39/14614	Žemaitijos 40-oji	1599	167	83	Sutampa su f. 7, Nr. 325
40/14615	Žemaitijos 41-oji	1600	440	219	Sutampa su f. 7, Nr. 326?
41/14616	Žemaitijos 42-oji	1600	734	350	Sutampa su f. 7, Nr. 328

2 lentelė. I. Sprogio aprašytų Žemaitijos žemės teismo knygų (1575–1600) įrašų turinys

Eil. Nr.	Knyga ir metai	Iš viso įrašų	Iš jų notar.	Iš jų jurid-proc. [iš jų nuospr.]	Pastabos
1/14575	Žemaitijos, 1575	403	399	4 [0]	
2/14576	Žemaitijos II, 1578	343	324	19 [7]	
3/14577	Žemaitijos III, 1578–1579	286	190	96 [16]	Dingusi
4/14578	Žemaitijos IV, 1581	263	225	38 [3]	Dingusi*
5/14579	Žemaitijos V, 1582	172	118	54 [19]	Dabar padalyta į aktų ir bylų knygas
6/14580	Žemaitijos VI, 1583	302	133	169 [32]	Padalyta
7/14581	Žemaitijos VII, 1584	390	213	177[14]	Sumaišytos įrašų rūšys
8/14582	Žemaitijos VIII, 1584–1599	463	421	38: 23–15 [0]; 12:12[0]; 66: 40–26 [10] 347: 336–11[2]	1584 m. – 38 dok., 1589 m. – 12 dok.; 1590 m. [91, 93] – 66 dok.; 1599 m. – 347 dok.; padalyta chronologiškai ir tematiškai
9/14583	Žemaitijos IX, 1585	336	218	118 [33]	Nuosprendžiai knygos gale
10/14584	Žemaitijos X, 1585	124	56	68 [30]	Nuosprendžiai knygos gale
11/14585	Žemaitijos 11-oji, 1586	227	99	128 [42]	Dabar LVIA. Nuospren. daugiausia knygos gale
12/14586	Žemaitijos 12-oji, 1586	257	105	152 [40]	Dabar LVIA. Nuospren. knygos gale
13/14587	Žemaitijos 13-oji, 1586	205	106	99 [29]	Nuospren. daugiausia knygos gale
14/14588	Žemaitijos 14-oji, 1588	279	164	115 [23]	Nuospren. knygos gale
15/14589	Žemaitijos 15-oji, 1589–1590	519	113	406 [80]	Padalyta. Nuosprend. daugiausia knygos gale
16/14590	Žemaitijos 16-oji, 1590	234	75	159	Padalyta? 2-oje dalyje tik skundai ir vaznių praneš.
17/14591	Žemaitijos 17-oji, 1590	795	553	242	2-oje dalyje daugiausia vaznių skundai
18/14592	Žemaitijos 18-oji, 1591	402	396	6	
19/14593	Žemaitijos 19-oji, 1592	228	228	0	
20/14594	Žemaitijos 20-oji, 1592	247	247	0	
21/14595	Žemaitijos 21-oji, 1592	251	251	0	
22/14596	Žemaitijos 22-oji, 1593	214	214	0	
23/14597	Žemaitijos 23-oji, 1593	353	352	1	
24/14598	Žemaitijos 24-oji, 1594	140	135	5	
25/14599	Žemaitijos 25-oji, 1595	403	401	2	
26/14600	Žemaitijos 26-oji, 1595	334	332	2	
27/14601	Žemaitijos 27-oji, 1595	420	420	0	
28/14603	Žemaitijos 29-oji, 1596	381	379	2	
29/14604	Žemaitijos 30-oji, 1596	208	206	2	
30/14605	Žemaitijos 31-oji, 1596	268	263	5	2-oje dalyje daugiausia seni peraktavimai
31/14606	Žemaitijos 32-oji, 1597	232	232	0	

* Įdomumo dėlei peržiūrėtas ir dingusių knygų aprašas VCA I tome.

2 lentelė. Tešinys

Eil. Nr.	Knyga ir metai	Iš viso įrašų	Iš jų notar.	Iš jų jurid-proc. [iš jų nuospr.]	Pastabos
32/14607	Žemaitijos 33-oji, 1597	278	273	5	
33/14608	Žemaitijos 34-oji, 1597	224	220	4	
34/14609	Žemaitijos 35-oji, 1598	148	148	0	
35/14610	Žemaitijos 36-oji, 1598	213	213	0	
36/14611	Žemaitijos 37-oji, 1598	517	510	7	
37/14612	Žemaitijos 38-oji, 1599	401	398	3	
38/14613	Žemaitijos 39-oji, 1599	517	517	0	
39/14614	Žemaitijos 40-oji, 1600	83	83	0	
40/14615	Žemaitijos 41-oji, 1600	219	216	3	
41/14616	Žemaitijos 42-oji, 1600	350	344	6	

knygas dabar atsekti gana keblu. Laimė, kad *B serijoje* iki 1588 m. tokių teismo bylų knygų yra tik dvi (5); tiesa, nuo 1590 m. jos eina lygiagrečiai su *A serijos* knygomis beveik pamečiu. Palyginimui galima peržvelgti Ivano Sprogio sudarytų Žemaitijos knygų aprašą ir dabartinių Žemaitijos knygų būklę (iki 1600 m.). Nesutampa net to laikotarpio buvusių ir dabar esamų knygų skaičius.

Kaip matome, XX a. pradžioje I. Sprogiui ir jo padėjėjams nekilo jokių problemų aprašinėjant Žemaičių žemės teismo knygas, nes tada visos jos priklausė žemės teismo aktams [85, 518–519]. Netgi galima tvirtinti, kad dauguma jo aprašytų knygų buvo, naujoviškai kalbant, „aktų“, arba *A serijos*, knygos. Dabar Žemaičių žemės teismo knygos gana smarkiai sumaišytos ir netgi pagrindinei lygiagrečios serijos (vadinamosios *B serijos*) sukūrimas nesuteikia visiško aiškumo. Labai sunku suprasti, kaip 39 (dvi knygos dingusios) tuometinės Žemaitijos žemės teismo knygos buvo išskaidytos į daugiau nei septyniasdešimt dabartinių, juolab kad net ne visos dabartinės *VUB* rankraštyne esančios Žemaičių žemės teismo knygos neturi eilės numerio. Žemaičių žemės teismų knygų fragmentų skaidymas ir vertimas atskirais saugojimo vienetais (knygomis) vyksta ir šiomis dienomis jas restauruojant (2013 m. vidurio žinios).

Didžiausia problema yra ta, kad iš pateiktų duomenų matome, jog didesnę tuometinių I. Sprogio aprašytų žemės teismo knygų dalį pakartoja ir „padengia“ dabartinė teismo knygų *A serija* (teismo aktai). O naujoji, *B serija* (teismo bylos), tiesiog neįtikėtinai viršija visus nurodytus XX a. pradžios teismo knygų dydžius. Nemažą medžiagos „perviršį“ galima paaiškinti tik taip: teismo bylų knygos yra mažesnės, nei nurodyta f. 7 apraše. Tą patį, beje, galima pasakyti ir apie kai kurias žemės teismo aktų bylas. Atmetus sutrūnijusių knygų dalis, galima daugiau ar mažiau tiksliai atkurti visą knygų masyvo dydį. Iš viso I. Sprogis aprašė 41 knygą su 22 210 lapų (915 lapų dingusiose knygose), taigi lieka 21 295 lapai. Dabar *VUB* rankraštyne yra per septyniasdešimt (73) dviejų serijų knygų (16 213 ir 9 644 lapai) ir 2 knygos yra *LVIA* (739 lapai). Taigi gauname 26 595 lapus – daug daugiau nei I. Sprogio aprašytų daugiau nei 5 000 lapų. Vargu ar tokia paklaida yra natūrali. Taigi galime teigti, kad daugelio *B serijos* knygų I. Sprogis neaprašė, nes nematė, tą patvirtina 3-ioji lentelė.

(5) Mašinarštinis VU bibliotekos Rankraščių skyriaus fondo Nr. 7 aprašas.

3 lentelė. Žemaitijos žemės teismo knygų *B serija* (teismo „sprendimai“)

Eilės Nr. VUB, f. 7	Knygos eilės Nr. <i>B serijoje</i> ir jos metai	Lapų skaičius VUB apraše (real.)	Įrašų sk.	Pastabos
362/1	Žemaičių žemės bylos Nr. 1 (toliau ŽŽB- <i>n</i>), Ž 134,1 [14 579], 1582	83 lapai	54	Tai Gorbač. kn. Nr. 14579 galas (paskutiniai 54 dok.) – VCA, t. 1, p. 84–87
363/2	ŽŽB-2, Ž 134,2, 1584	86	30	Knyga jau aprašyta [78, 190–191]
364/3	ŽŽB-3, Ž 134,3, 1590	335 (336 p.)	462 d.	Iš tikro 336 p., dalis aprašyta VCA, t. 2
365/4	ŽŽB-4, Ž 134,4, 1591	268 (272)	184 d.	Iš tikro 272 l.
366/5	ŽŽB-5, Ž 135, 1591–1592	307 (293)	473 d.	Iš tikro 293 l.
367/6	ŽŽB-6, Ž 136, 1592	259	495 d.	
368/7	ŽŽB-7, 1592	252	486 d.	
369/8	ŽŽB-8, 1592	~740 (748)	518 d.	Iš tikro 748 l.
370/9	ŽŽB-9, 1593	421	?	Restauruojama nuo 2006 m.
371/10	ŽŽB-10, Ž 1311, 1593	292	168 d.	
372/11	ŽŽB-11, Ž 1311, 1593	314	653 d.	
373/12	ŽŽB-12, 1593	~605 (600)	371 d.	Iš tikro 600 l.
374/13	ŽŽB-13, 1594	197 (260)	177 d.	Iš tikro 260 l.
375/14	ŽŽB-14, 1594	~260 (198)	382 d.	Iš tikro 198 l.
376/15	ŽŽB-15, Ž 1316, 1595	322 (332)	186 d.	Iš tikro 332 l.
377/16	ŽŽB-16, Ž 1316, 1595	315 (180)	331 d.	Iš tikro 180 l.
378/17	ŽŽB-17, ŽB 18, 1595	458 (455)	273 d.	Iš tikro 455 l., yra internete
379/18	ŽŽB-17a, 1595	450 (440)	953 d.	Iš tikro 440 l.
380/19	ŽŽB-18, M 15, 1596	420 (421)	230 d.	Iš tikro 421 l.
381/20	ŽŽB-19, ŽB 19, 1595?	327 (346)	680 d.	Iš tikro 346 l.
382/21	ŽŽB-19, M 21, 1597	~110 (124)	383 d.	Iš tikro 124 l., jau nuskaityti.
383/22	ŽŽB-20, ŽB 24, 1597	327 (30)	69 dok.	Einam. reikalų, nunykusi, restaur. išlikę tik 30 l., yra internete
384/23	ŽŽB-21, ŽB 25, 1597	~130 (136)	343 dok.	Iš tikro 136 l.
385/24	ŽŽB-22, ŽB 26, 1597	300	?	Skaitmeninama
386/25	ŽŽB-23, ŽB 27, 1597	200 (203)	~500, numer. tik ~400 d.	Supuvusi, restaur., yra internete. Paskut. 50 lapų nunykę
387/26	ŽŽB-24, M 28, 1597	415 (424)	240 d.	Iš tikro 424 l.
388/27	ŽŽB-25, B 29, 1598	290 (288)	665 d.	Iš tikro 288 l.
389	ŽŽB-26, ŽB 30	?	?	VUB, f. 7 fonduose nėra
390/28	ŽŽB-[29], ŽB 34, 1599	229	634 d.	
391/29	ŽŽB-27, ŽB 32, 1599	387 (391)	179 d.	Iš tikro 391 l.
392/30	ŽŽB-28, ŽB 35, 1599	~185 (187)	405 d.	Iš tikro 187 l.
393/31	ŽŽB-29, ŽB 35, 1599	~300 (304)	165 d.	Iš tikro 304 l.
394/32	ŽŽB-30, ŽB 36, 1599	258	?	Skaitmeninama
395/33	ŽŽB-31, M 37a, 1600	~162 (162)	390 d.	Iš tikro 162 l.
396/34	ŽŽB-32, Ž 1337b, 1600	79	?	Skaitmeninama
397/35	ŽŽB [33,38], 1600	299+2	?	Skaitmeninama
398/36	ŽŽB-34, Ž 1339, 1600	140+4 (144)	100 d.	Iš tikro 144 l.

Iš 3-ios lentelės medžiagos matome, kad ši *B serija* nebuvo vienalytė. Ją galima padalyti į du pogrupius, arba rūšis. Dalį tokių knygų sudarė vadinamosios „einamųjų reikalų“ (lenkiškai – *potocznyje sprawy*) knygos, kuriose tik fiksuoti bajorų skundai, vaznių pranešimai ir kitos ikiprocesinės teismo darbo aplinkybės. Tokiose knygose dažnai viename lape būna įrašyta po 3–4 dokumentus, o žemės teismo knygos, kuriose įrašyti sprendimai, pasižymi ilgais procesų aprašymais. Žinoma, tarp šių knygų pasitaiko ir tokių, kuriose einamieji reikalai ir teismo sprendimai įrašyti kartu, kartais ir sumaišyti tarpusavyje.

Labiausiai pasisekė Žemaitijos XI ir XII žemės teismo aktų knygoms, kažkodėl likusioms Lietuvos valstybės istorijos archyve ir todėl nedalytoms ir „nerūšiuotoms“ [11–12] (6). Kaip matome, didesnė dalis šio laikotarpio Žemaitijos žemės teismo knygų yra performuotos – išskaidytos ir perrištos, todėl pasinaudoti I. Sprogio atliktu XVI a. pabaigos Žemaitijos žemės teismo knygų aprašymu yra gana sudėtinga.

Kaip ten bebūtų ir kaip beaiškintume bylų serijos (*B serija*) atsiradimą, aišku, kad 36 šios serijos knygos, turinčios nuo 79 (f. 7, Nr. 396) iki 740 (f. 7, Nr. 369) lapų, smarkiai viršija visų galimų I. Sprogio aprašytų knygų dydį, nors ir tenka konstatuoti, kad pirmosios dvi (Nr. 362 ir 363) anksčiau atskirai aptartos bylų serijos knygos tikrai sudarytos iš senųjų aktų knygų, mechaniškai atskyrus nuo jų juridines-procesines tų knygų dalis. Tas pats atsitiko ir su trečiąja *B serijos* knyga, kuri sudaryta išskiriant aprašytąją.

Taigi galima teigti, kad tiksliai nustatyti visų esamų Žemaitijos knygų skaičiaus nėra įmanoma. Apgailėstaujant tenka konstatuoti, kad išlikusi Žemaitijos žemės teismo medžiaga ne tik pasižymi ypatinga gausa, jai reikia ir naujo, kokybiškai kitokio nei naudotas jų tyrimo būdo, nes teismų knygos čia jau išskirtos į aktų ir bylų serijas.

Iš nurodytos medžiagos aiškėja, kad XVI a. pabaigoje Žemaitijos žemės teismo knygose palengva daugėjo notarinėjų įrašų. Nors iš pradžių teismo pobūdžio įrašų pasitaiko ir I. Sprogio aprašytose teismo knygose, kurios XX a. priskirtos Aktų (*A serija*) knygų serijai, maždaug nuo paskutiniojo XVI a. dešimtmečio Žemaitijoje gana griežtai išsiskiria aktų ir teismo bylų knygų serijos, pastaroji dar išskiriama į einamųjų reikalų ir procesų pogrupį. Jau nuo XVI a. paskutiniojo dešimtmečio pradžios Žemaitijoje žemės teismo darbo apimtis išsiplėčia taip smarkiai, kad jo knygos dalijamos pagal teismo darbo pobūdį – į vienas įrašomi daugiausia notariniai įrašai, į kitas – tik skundai ar teismo vykdytojų (vaznių) pranešimai, dar į kitas – jau paties teismo procesų aprašymai. XVI a. pabaigoje Raseiniuose rezidavęs žemės teismas buvo rimta įstaiga, skleidusi ne tik teisminę kultūrą ar dirbusi kaip notarinė įstaiga, bet ir ženkliai prisidėjusi prie rašto kultūros plėtros visoje Žemaičių seniūnijoje. Teismo sesijos tęsėsi iki dviejų mėnesių, o per juos į teismo knygas kasdien įrašoma nuo kelių iki keliolikos įvairių įrašų, ir tai liudija smarkiai išplėtotą jo raštinės aparatą. Žemės teismo darbas specializuotas, žemės raštininko vadovaujami rašovai rašė skirtingas aktų, einamųjų reikalų ir teismo procesų knygas.

IŠVADOS

Išlikusios seniausios Žemaitijos žemės teismo knygos sudaro didžiulį archyvinį masyvą, kuriame yra per 70 įvairaus dydžio žemės teismo knygų. Dalis pirmųjų Žemaitijos žemės teismo knygų ir jų turinys (iki 1600 m.) buvo aprašyta XX a. pradžioje Vilniuje leistame *Vilniaus centrinio Senųjų aktų knygų archyvo dokumentų apraše*, kur penkiose pirmosiose jo dalyse buvo aprašyta 41 tada archyve buvusi žemės teismo knyga.

(6) Žr. LVIA, Nr. 14585 ir Nr. 14586.

Į Lietuvą, Vytauto Didžiojo universiteto biblioteką Kaune, dar prieškarui patekusios pavių teismų knygos (tarp jų ir Žemaitijos) apie 1950 m., likviduojant VDU, buvo pervežtos į Vilniaus universitetą ir atsidūrė jo bibliotekos Rankraščių skyriaus fonde Nr. 7. Darbe nagrinėjamos seniausios Žemaitijos žemės teismo knygos beveik visos yra minėtame VU bibliotekos rankraščių skyriaus fonde, pora jų išliko LVIA fonduose.

Žemaitijos žemės teismo knygų tyrimą apsunkina tai, kad, palyginti su XX a. pradžioje Vilniaus senųjų aktų (VCA) archyve buvusiomis knygomis, jų skaičius ir dydis yra pakitę. Taip atsitiko todėl, kad tarpukariu didelė dalis Žemaitijos žemės teismo knygų buvo „modernizuotos“ – išsklaidytos į aktų ir bylų dalis, kurios dabar vadinamos A ir B serijomis. Ir nors tai darę archyvarai buvo kupini geriausių intencijų, tačiau po tokios knygų skaičiaus ir tematinės reorganizacijos, jose susivokti pagal I. Sprogio darytus knygų aprašymus dažnai yra labai keblu, o kartais ir neįmanoma. Kai kurios dabartiniame VUB rankraštyno f. 7 esančios knygos iš viso neturi senųjų VCA eilės numerių...

Darbe siekiama aprašyti buvusias ir esamas Žemaitijos žemės teismo knygas dėl dviejų priežasčių. Visų pirma norėta palengvinti tyrėjų pastangas susiorientuoti dabartinėse teismo knygose, nes, skirtingai nuo, pvz., Baltarusijos, pavių teismo knygų turinio vidiniai aprašai Lietuvoje po I. Sprogio išleistos serijos (jau daugiau nei 100 metų) nebuvo sudaromi. Taip pat siekta išsiaiškinti, kiek senųjų knygų perskyrimas į aktų ir bylų knygas atitinka esamą realybę ir gali padėti (o gal net ir trukdo) suvokti Žemaitijos žemės teismo kasdienybę.

Notarinių įrašų dalies daugėjimas pavių žemės teismo knygose mums leidžia spėti, kad norint sėkmingai bylinėtis teismuose, reikėjo ir dokumentų, įrodančių besibylinjančių asmenų argumentų teismą. Taigi notariniai įrašai ne tik padėjo apsidrausti nuo dokumentų netekties, bet ir buvo vertinga medžiaga sprendžiant galimas teismines kolizijas (ginčai dėl turto, valdų, palikimo ir pan.). Kartu teisminių skundų ar nuostolių įrašymas į žemės teismo knygas rodo ir norą turėti teisminius svetus besibylinėjant su procesiniais oponentais. Tai rodo svarbų bajoriškosios savimonės – teisinės kultūros – formavimąsi ir stiprėjimą. Gausios ir sumaišytos Žemaitijos žemės teismų knygų medžiagos įtraukimas į bendrą LDK pavių žemės teismų tyrimų kontekstą mums padės tirti bajorijos vaidmenį tų teismų darbe ir leis giliau išnagrinėti to luomo juridinės kultūros apraiškas.

Jau nuo XVI a. paskutiniojo dešimtmečio Raseiniuose rezidavęs Žemaičių žemės teismas buvo rimta įstaiga, skleidusi ne tik teisminę kultūrą ar dirbusi kaip notarinė įstaiga, bet ir ženkliai prisidėjusi prie rašto kultūros plėtros visoje Žemaičių seniūnijoje. Jame vedamos trejopos – aktų, einamųjų reikalų ir teismo procesų – knygos.

Gauta 2013 06 03
Priimta 2013 11 12

Šaltiniai ir literatūra

- [1] Žemaitijos žemės teismo aktų (1575) knyga. VUBRS, f. 7, Nr. 298.
- [2] Žemaitijos žemės teismo aktų (1578) knyga. VUBRS, f. 7, Nr. 299.
- [3] Žemaitijos žemės teismo aktų (1582) knyga. VUBRS, f. 7, Nr. 300.
- [4] Žemaitijos žemės teismo bylų (1582) knyga. VUBRS, f. 7, Nr. 362 (ŽŽB, Nr. 1).
- [5] Žemaitijos žemės teismo aktų (1584) knyga. VUBRS, f. 7, Nr. 301.
- [6] Žemaitijos žemės teismo bylų (1584) knyga. VUBRS, f. 7, be Nr., fakt. Nr. 301 tęsinys.
- [7] Žemaitijos žemės teismo aktų (1584) knyga. VUBRS, f. 7, be Nr.
- [8] Žemaitijos žemės teismo bylų (1584) knyga. VUBRS, f. 7, Nr. 363 (ŽŽB, Nr. 2).

- [9] Žemaitijos žemės teismo aktų (1585) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 297.
- [10] Žemaitijos žemės teismo aktų (1585) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 302.
- [11] Žemaitijos žemės teismo aktų (1586) knyga. *LVIA*, Gorb. katal. Nr. 14585.
- [12] Žemaitijos žemės teismo aktų (1586) knyga. *LVIA*, Gorb. katal. Nr. 14586.
- [13] Žemaitijos žemės teismo aktų (1588) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 303.
- [14] Žemaitijos žemės teismo aktų (1589–1590) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 304.
- [15] Žemaitijos žemės teismo aktų (1589) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 305.
- [16] Žemaitijos žemės teismo aktų (1590) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 306.
- [17] Žemaitijos žemės teismo aktų (1590) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 307.
- [18] Žemaitijos žemės teismo aktų (1591) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 308.
- [19] Žemaitijos žemės teismo aktų (1592) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 309.
- [20] Žemaitijos žemės teismo aktų (1592) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 310.
- [21] Žemaitijos žemės teismo aktų (1593) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 311.
- [22] Žemaitijos žemės teismo aktų (1593) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 312.
- [23] Žemaitijos žemės teismo aktų (1595) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 313.
- [24] Žemaitijos žemės teismo aktų (1595) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 314.
- [25] Žemaitijos žemės teismo aktų (?) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 315.
- [26] Žemaitijos žemės teismo aktų (1596) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 316.
- [27] Žemaitijos žemės teismo aktų (1596) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 317.
- [28] Žemaitijos žemės teismo aktų (1597) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 318.
- [29] Žemaitijos žemės teismo aktų (1597) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 319.
- [30] Žemaitijos žemės teismo aktų (1597) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 320.
- [31] Žemaitijos žemės teismo aktų (1598) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 321.
- [32] Žemaitijos žemės teismo aktų (1598) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 322.
- [33] Žemaitijos žemės teismo aktų (1599) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 323.
- [34] Žemaitijos žemės teismo aktų (1599) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 324.
- [35] Žemaitijos žemės teismo aktų (1599) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 325.
- [36] Žemaitijos žemės teismo aktų (1600) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 326.
- [37] Žemaitijos žemės teismo aktų (1596?) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 327.
- [38] Žemaitijos žemės teismo aktų (1600?) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 328.
- [39] Žemaitijos žemės teismo bylų (1590) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 364 (ŽŽB-3).
- [40] Žemaitijos žemės teismo bylų (1590) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 365 (ŽŽB-4).
- [41] Žemaitijos žemės teismo bylų (1591–1592) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 366 (ŽŽB-5).
- [42] Žemaitijos žemės teismo bylų (1592) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 367 (ŽŽB-6).
- [43] Žemaitijos žemės teismo bylų (1592) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 368 (ŽŽB-7).
- [44] Žemaitijos žemės teismo bylų (1592) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 369 (ŽŽB-8).
- [45] Žemaitijos žemės teismo bylų (1593) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 370 (ŽŽB-9).
- [46] Žemaitijos žemės teismo bylų (1593) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 371 (ŽŽB-10).
- [47] Žemaitijos žemės teismo bylų (1593) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 372 (ŽŽB-11).
- [48] Žemaitijos žemės teismo bylų (1593) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 373 (ŽŽB-12).
- [49] Žemaitijos žemės teismo bylų (1594) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 374 (ŽŽB-13).
- [50] Žemaitijos žemės teismo bylų (1594) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 375 (ŽŽB-14).
- [51] Žemaitijos žemės teismo bylų (1595) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 376 (ŽŽB-15).
- [52] Žemaitijos žemės teismo bylų (1595) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 377 (ŽŽB-16).
- [53] Žemaitijos žemės teismo bylų (1595) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 378 (ŽŽB-17).
- [54] Žemaitijos žemės teismo bylų (1595) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 379 (ŽŽB-17a).

- [55] Žemaitijos žemės teismo bylų (1596) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 380 (ŽŽB-18).
- [56] Žemaitijos žemės teismo bylų (1595?) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 381 (ŽŽB-19).
- [57] Žemaitijos žemės teismo bylų (1597) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 382 (ŽŽB-19).
- [58] Žemaitijos žemės teismo bylų (1597) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 383 (ŽŽB-20).
- [59] Žemaitijos žemės teismo bylų (1597) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 384 (ŽŽB-21).
- [60] Žemaitijos žemės teismo bylų (1597) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 385 (ŽŽB-22).
- [61] Žemaitijos žemės teismo bylų (1597) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 386 (ŽŽB-23).
- [62] Žemaitijos žemės teismo bylų (1597) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 387 (ŽŽB-24).
- [63] Žemaitijos žemės teismo bylų (1598) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 388 (ŽŽB-25).
- [64] Žemaitijos žemės teismo bylų (1599) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 390 (ŽŽB-[29]).
- [65] Žemaitijos žemės teismo bylų (1599) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 391 (ŽŽB-27).
- [66] Žemaitijos žemės teismo bylų (1599) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 392 (ŽŽB-28).
- [67] Žemaitijos žemės teismo bylų (1599) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 393 (ŽŽB-29).
- [68] Žemaitijos žemės teismo bylų (1599) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 394 (ŽŽB-30).
- [69] Žemaitijos žemės teismo bylų (1600) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 395 (ŽŽB-31).
- [70] Žemaitijos žemės teismo bylų (1600) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 396 (ŽŽB-32).
- [71] Žemaitijos žemės teismo bylų (1600) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 397 (ŽŽB-[33,38]).
- [72] Žemaitijos žemės teismo bylų (1600) knyga. *VUBRS*, f. 7, Nr. 398 (ŽŽB-34).
- [73] EITMAITYTĖ, Elena. Vytauto Didžiojo universiteto Rankraščių skyrius. *Bibliografijos žinios*, Nr. 1(49), 1936, p. 27–30.
- [74] DRUNGILAS, Jonas. Etnosocialinis mobilumas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Gruževskių giminės pavyzdys (XVI a. antroji pusė – XVIII a. pradžia). *Lietuvos istorijos metraštis*, 2004, 2. Vilnius, 2005, p. 53–78.
- [75] GORODECKAS, Eduardas. Žemės teismo genezės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje klausimu. Iš: *Jaunųjų istorikų darbai. Respublikinės jaunųjų istorikų mokslinės konferencijos tezės*. 1980 m. gegužė. Trečioji knyga. Vilnius, 1980, p. 116–119.
- [76] SAVIŠČEVAS, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*. Vilnius, 2010.
- [77] TRIMONIENĖ, Rita Regina. Bajorų luomo vedybinių ryšių atspindžiai Žemaičių žemės ir pilies teismo aktuose. XVI a. II pusė – XVII a. pirmą pusę. Iš: *Istoriniai tekstai ir vietos kultūra*. Šiauliai–Ryga, 2004, p. 167–178.
- [78] VILIMAS, Darius. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*. Vilnius, 2006.
- [79] VILIMAS, Darius. LDK pavieto žemės teismų funkcija – tarp notariato ir teismo (iki 1588 m.) (lietuviškų pavietų atvejais). *Lituanistica*, 2011, Nr. 4(86), p. 355–364.
- [80] VILIMAS, Darius. Kauno žemės teismas paskutiniais Stepono Batoro valdymo metais (tematinio tyrimo metmenys). *Lituanistica*, 2011, Nr. 3(85), p. 227–242.
- [81] VILIMAS, Darius. Teisminės kultūros atspindžiai Kauno pavieto žemės teismuose XVI a. devintajame dešimtmetyje. Iš: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas prof. J. Kiaupienės 65-mečiui. Vilnius, 2012, p. 503–524.
- [82] VILIMAS, Darius. Seniausios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismų knygos (iki 1589 m.) Lietuvos Respublikos archyvuose. Iš: *Lietuvos Metrika. 1991–1996 metų tyrinėjimai*. Sud. Z. Kiaupa, A. Urbanavičius. Vilnius, 1998, p. 238–254.
- [83] VILIMAS, Darius. Upytės pavieto žemės teismo elitas ir žemės teismo kasdienybė (1566–1588). Iš: *Iš Panevėžio praeities. Upytės žemei 750 metų*. Konferencijos pranešimai, Panevėžys, 2004 09 14. Panevėžys, 2004, p. 70–91.

- [84] *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов*. Т. 1–39. Вильна, 1865–1914.
- [85] *Каталог древним актовым книгам губерний: Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской, также книгам некоторых судов губерний Могилевской и Смоленской, хранящимся ныне в Центральном архиве в Вильне*. Сост. М. Горбачевский. Вильна, 1872.
- [86] *Опись документов Виленского Центрального Архива древних актовых книг*. Выпуски I–V. Вильна, 1901–1907.
- [87] ПОЛИЩУК, Володимир. Между процедурой и формуляром: источниковедческий анализ судебных записей замковых книг перед реформой 1564–1566 гг. (на примере луцких замковых книг 1558–1566 гг.). Іs: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija*. Vilnius: LII I-kla, 2007, p. 355–380.
- [88] ПОЛИЩУК, Володимир. Луцький замковий уряд в адміністративній системі Великого князівства Литовського до реформ 1564–1566 рр. *Український історичний журнал*. Київ, 2003. № 2, с. 3–13; 2005, № 1, с. 108–124.
- [89] РАДАМАН, Андрэй. Арганізацыя і склад полацкаго земскага суда ў другой палове XVI – першай трэці XVII ст. *ГЕРОЛД-LITHERLAND*. № 18. Горадня–Менск, 2011, с. 21–36.
- [90] СТАРЧЕНКО, Наталія. Вбивство князів Четвертинських 1576 р.: судовий процес та замирення на Волини в кінці XVI ст. *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії*, 2007, випуск 7, с. 83–110.
- [91] СТАРЧЕНКО, Наталія. Судова реторика як вияв цінностей волинської шляхти кінця 16 ст. (на прикладі справи про вбивство Балтазара Гнівоша з Олексова). *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії*, 2010, випуск 9, с. 318–360.

DARIUS VILIMAS

Samogitian Nobles in the Land Court at the end of the 16th century (A brief review of the former and surviving Samogitian Land Court Books)

Summary

The surviving manuscript court books are the main source for the study of the life of the nobility of the Grand Duchy of Lithuania in district land courts at the end of the 16th century. A series of Samogitian land court books is especially interesting because they come in an almost uninterrupted flow throughout the final quarter of the century, and even though the books are in a very different state of preservation, they are probably the largest ones (next to Grodno and Slonim district land court books). However, the research possibility itself is disturbed by two circumstances. First of all, the books were rebound during the 20th century; therefore, the descriptions of their contents made (and published) in the beginning of the century are not consistent with the present situation. However, most importantly, after the “reformation” of the collection of books into the books of deeds and cases, the analysis of court records, in the attempt to group them into notarial and judicial records, is made

rather complicated. The article addresses the oldest extant (up to 1600) Samogitian land court books, their state of preservation, contents and thematic structure. Attempts are made to compare the scope and contents of land court books; the books reported lost, divided or merged together are indicated. It has been determined that starting from the final decade of the 16th century the Samogitian land court kept the land court books of deeds, current affairs and judicial proceedings. Hence, from this period onwards we can already speak about the existence of three micro-chancelleries in the land court.

Key words: thematic structure of land court books of the Grand Duchy of Lithuania, Samogitian land court manuscript books, Ivanas Sprogis, the Second Statute of the Grand Duchy of Lithuania, the nobility of the Grand Duchy of Lithuania